

Гобсек (детальний переказ)

Оноре де Бальзак

Переказ:

Юний граф де Ресто обоожнює свою матір, яка має в світі репутацію марнотратки. Саме це заважає батькам солідних сімейств сприймати графа як вдалу партію для їхніх доньок. Дєрвіль, розумна і порядна людина, один з найкращих адвокатів Парижа, своєю історією хоче розвіяти сумніви віконтеси де Гранльє щодо надійності матеріального становища де Ресто.

Цитата:

Дєрвіль помовчав кілька хвилин, а тоді почав свою розповідь:

— Ця історія пов'язана з романтичною пригодою, єдиною у моєму житті. Ну от, ви й смієтесь, вам здається кумедним, що у стряпчого можуть бути якісь романи. Але й мені було колись двадцять п'ять років, і на той час я вже багато набачився у житті. Розповім спочатку про одного чоловіка, який брав участь у цій історії і якого ви не могли знати. Йдеться про лихваря. Не знаю, чи зможете ви з моїх слів уявити собі обличчя цього чоловіка, що його я, з дозволу Академії, назвав би "місячним ликом", так його жовтава блідість скидалася на колір срібла, з якого облупилася позолота. Волосся в мого лихваря було гладеньке, акуратно причесане, із сивиною попелясто-сірого кольору. Риси обличчя, незворушного, як у Талейрана, здавалися відлитими з бронзи. Оченята, жовті, яку куніці, були майже без вій і боялися світла; але дашок старого кашкета надійно захищав їх від нього. Гострий ніс, подовбаний на кінчику віспою, скидався на свердлики, а губи були тонкі, як у алхіміків або старих карликів, зображених на картинах Рембрандта і Мєтсью. Розмовляв він завжди тихим, лагідним голосом і ніколи не сердився. Вгадати його вік було неможливо: не знати було, чи то він завчасу постарів, чи зумів до похилою віку зберегти молодість. Усе в його кімнаті, від зеленого сукна на письмовому столі до килимка біля ліжка, було якесь однакове, охайне й потерте, наче в холодній оселі старої дівки, котра зранку до вечора тільки те й робить, що натирає меблі. Взимку головешки у його каміні завжди тільки жевріли, поховані під купою попелу. Від тієї хвилини, коли він прокидався, і до вечірніх нападів кашлю його вчинки були розмірені, мов рухи маятника. Це була людина-автомат, яку щоранку накручували. Якщо торкнутись мокриці, яка повзе по папері, вона вмиль замре; так само і цей чоловік раптово замовкав під час розмови і чекав, поки проїде вулицею екіпаж, бо не хотів напружувати голос. За прикладом Фонтенеля він заощаджував життєву енергію і пригнічував у собі всі людські почуття. І життя його текло так само безшелесно, як ото сиплеться пісок у старовинному пісковому годиннику. Іноді його жертви обурювалися, кричали в нестямі — а тоді раптом западала мертва тиша, наче в кухні, коли там ріжуть качку. Надвечір людина-вексель перетворювалася на звичайну людину, а зливки металу в його грудях ставав людським серцем. Коли він бував задоволений з того, як минув день, то потирив собі руки, а з глибоких зморщок, які

мережили його обличчя, здавалося, курився димок веселості; далєбі, важко описати інакше німу гру його лицевих м'язів — вона, либонь, виражала ті самі почуття, що й безгучний сміх Шкіряної Панчохи. Навіть у хвилини свого торжества говорив він односкладово і всім своїм виглядом виражав незгоду. Отакого сусіда послала мені доля, коли я жив на вулиці Гре, а був я тоді тільки молодшим службовцем адвокатської контори та студентом права на третьому курсі. Біля того похмурого, пологого будинку нема подвір'я, всі вікна виходять на вулицю, а розташування кімнат нагадує розташування монастирських келій: усі вони однакові завбільшки, кожна має одні двері, які виходять у довгий коридор, тьмяно освітлений малесенькими віконцями. Колись цей дім і справді належав до монастирських будівель. У такій похмурій оселі життєрадісність якогось світського гульвіси, синка аристократичної родини згасала навіть раніше, ніж він заходив до мого сусіда. Дім та його мешканець пасували один до одного — як ото скеля та приліплена до неї устриця. Єдиною людиною, з якою старий, як то кажуть, підтримував взаємини, був я; він приходив до мене попросити вогню, брав почитати книжку або газету, а ввечері дозволяв мені заходити до його келії, і ми розмовляли, коли він був у доброму гуморі. Ці вияви довіри були наслідком чотирирічного сусідства та моєї розважливої поведінки, бо через брак грошей мій спосіб життя вельми скидався на спосіб життя цього старого. Чи мав він родичів, друзів? Багатий він був чи бідний? Ніхто не зміг би відповісти на ці запитання. Я ніколи не бачив грошей у нього в руках. Його багатство, певне, зберігалось десь у підвалах банку. Він сам стягував борги по векселях, бігаючи по всьому Парижу на своїх сухорлявих, як у оленя, ногах. Через свою обачність він одного разу навіть потерпів. Випадково при ньому було золото і якимсь чином подвійний наполеондор вислизнув з його жилетної кишені. Пожилець, який спускався за старим сходами, підняв монету й подав йому.

"Це не моя! — вигукнув він, замахавши руками. — Золото? У мене? Та якби я був багатий, то хіба жив би так, як я живу?"

Вранці він сам варив собі каву на залізній пічці, яка стояла в закіптюженому кутку каміна; обід йому приносили з харчівні. Стара воротарка приходила в призначений час прибирати його кімнату. З дивної примхи долі, що її Стерн назвав би вищим присудом, старого звали Гобсек¹. Коли я згодом зайнявся його справами, то довідався, що на той час, як ми познайомилися, йому було майже сімдесят шість років. Народився він десь року 1740-го, в передмісті Антверпена; мати в нього була єврейка, а батько голландець на ім'я Жан Естер ван Гобсек. Ви, певно, пам'ятаєте, як весь Париж говорив про вбивство жінки, прозваної Прекрасною Голландкою? Коли випадково я згадав про це в розмові зі своїм тодішнім сусідом, він сказав мені, не виявивши найменшого інтересу чи подиву: "Це моя двоюрідна онука".

Тільки ці слова і вирвала у нього смерть його єдиної спадкоємиці, онуки його сестри. На судовому процесі я довідався, що Прекрасну Голландку звали Сара ван Гобсек. Я запитав у старого, якими дивними обставинами можна пояснити те, що сестрина онука носила його прізвище.

"В нашому роду жінки ніколи не виходили заміж", — усміхнувшись, відповів він.

Цей дивний чоловік жодного разу не побажав побачити бодай одну особу з чотирьох жіночих поколінь, які складали його рідню. Він ненавидів своїх спадкоємців, і думка, що хтось може заволодіти його багатством, навіть по його смерті, була для нього нестерпною. Уже в десять років мати прилаштувала його юнгою на корабель, і він відплив до голландських володінь в Ост-Індії, де й мандрував протягом двадцяти років. Він перепробував усі засоби, щоб здобути багатство, і навіть намагався знайти знаменитий скарб — золото, яке дикуни закопали десь начебто поблизу Буенос-Айреса. Він брав участь чи не в усіх подіях війни за незалежність Сполучених Штатів Америки. Проте згадував він про своє життя в Ост-Індії чи в Америці тільки в розмовах зі мною, і то дуже рідко, причому щоразу в таких випадках, здавалося, картав себе за нестриманість. Якщо людяність, спілкування з ближніми вважати релігією, то Гобсек у цьому плані був переконаним атеїстом.

Переказ:

Якось Дервіль завів з Гобсеком розмову, в якій лихвар вивів своє життєве кредо.

Цитата:

"А кому життя може принести стільки радості, як мені? — сказав він, і очі його спалахнули. — Ви молодий, кров у вас нуртує, ви дивитесь на полум'я в каміні й бачите жіночі личка, а я там бачу одне вугілля. Ви всьому вірите, а я не вірю нічому. Що ж, тіштеся ілюзіями, якщо можете, а я зараз підіб'ю вам підсумок людського життя. Чи мандруєте ви світом, чи ніколи не розлучаетесь із дружиною, з роками життя для вас неминуче перетворюється на звичку до певних умов існування. І тоді щастя знаходить той, хто вміє застосувати свої здібності за будь-яких обставин, крім цих двох правил, усе інше омана. Мої погляди змінювались, як і в усіх людей, мені доводилося міняти їх залежно від географічної широти. В Азії карають за те, чим захоплюються в Європі. Те, що у Парижі вважають вадою, за Азорськими островами стає необхідністю. На світі немає нічого постійного. Існують лише умовності — свої для кожного клімату. Для того, хто мусив пристосовуватися до різних суспільних мірок, всякі ваші переконання та правила моралі — пусті слова. Незрушне лише одне почуття, яким нас наділила природа — інстинкт самозбереження. В суспільствах європейської цивілізації цей інстинкт називають особистим інтересом. Якщо доживете до мого віку, ви зрозумієте: з усіх земних благ варто домагатися тільки... золота. В золоті зосереджені всі сили людства. Я багато мандрував, бачив, що всюди є рівнини або гори. Рівнини знуджують, гори стомлюють — отож байдуже, де саме жити. Ну а щодо звичаїв, то люди скрізь однакові: повсюди точиться боротьба між бідними і багатими, повсюди вона неминуча. Отож краще самому визискувати, ніж дозволяти, щоб визискували тебе. Скрізь люди мускулісті працюють, а люди хирляві мучаться. Та й утіхи всюди однакові, і всюди вони виснажують сили. Найтривкіша з усіх насолод — марнославство. Марнославство — це наше "я". А задовольнити її можна тільки золотом. Поток золотом! Щоб здійснити свої примхи, ми потребуємо часу, засобів і зусиль. Так от, у золоті все це є в зародку, і воно все дає у житті. Тільки божевільні або хворі можуть знаходити щастя в тому, щоб

марнувати вечори за грою в карти, сподіваючись виграти кілька су. Тільки йолопи можуть марнувати час на пусті роздуми про те, чи якась там дама вляглася на канапу сама чи в приємному товаристві і чого в неї більше — крові чи лімфи, темпераменту чи цноти. Лише простаки можуть вірити, ніби вони приносять користь ближньому, створюючи принципи політики, щоб керувати подіями, яких ніколи не передбачиш. Тільки бовдурам приємно базікати про акторів та повторювати їхні дотепи, щодня прогулюватися, кружляючи, наче звірі в клітці, хіба що на трохи ширшому просторі; вдягатися задля інших, влаштовувати бенкети задля інших, вихвалитися конем або екіпажем, який пощастило купити на три дні раніше, аніж сусідові. Ось життя ваших парижан, усе воно вкладається в кілька фраз, хіба не так? А тепер поглянемо на життя з тієї височини, на яку їм ніколи не піднятися. Щастя або в сильних емоціях, які підточують наше життя, або в розмірених заняттях, які перетворюють його на щось подібне до чудово настроєного англійського механізму. Вище від цього щастя стоїть так звана благородна допитливість, прагнення розкрити таємниці природи й навчитися впливати на її явища. Ось вам у двох словах мистецтво й наука, пристрасть і спокій. Ви згодні? Так от, усі людські пристрасті, розпалені зіткненнями інтересів у вашому нинішньому суспільстві, проходять переді мною, і я влаштовую їм огляд, а сам живу спокійно. Тобто вашу наукову допитливість, своєрідну боротьбу, в якій людина завжди зазнає поразки, я замінюю вивченням усіх потаємних пружин, що рухають людством. Одне слово, я володію світом, не стомлюючи себе, а світ не має наді мною ніякої влади.

Ось я розповім вам про дві події, що сталися сьогодні вранці, — провадив він після короткої мовчанки, — і ви зрозумієте, у чому моя втіха".

Він підвівся, зачинив двері на засув, рвучким рухом — аж закрипіли кільця — запнув фіранку з вигаптуванням на ній стародавнім візерунком і знову сів у крісло.

"Сьогодні вранці, — сказав він, — я мав подати на оплату тільки два векселі, я їх одержав учора по своїх операціях. А це для мене чистий прибуток. Адже, крім дисконту, я нараховую ще й сорок су на візника, якого ніколи не наймаю. І хіба не кумедно, що за якихось шість франків я біжу пішки через увесь Париж? І це я — людина, нікому не підвладна, людина, яка платить усього сім франків податку! Перший вексель, вартістю в тисячу франків, дисконтував у мене один молодик, красень мальований і чепурун: у нього жилети з блискітками, у нього і лорнет, і тільбюрі, і англійський кінь, і все таке інше. А видала вексель одна з найвродливіших парижанок, дружина багатого поміщика та ще й графа. Чому ця графиня підписала боргове зобов'язання, юридично недійсне, але практично цілком надійне? Бо ці жалюгідні дамочки так бояться скандалу, пов'язаного з опротестуванням векселя, що ладні розплатитися власною особою, якщо не можуть заплатити грішми. Мені закортіло розкрити таємну ціну цього векселя. Що за цим криється: дурість, необачність, кохання чи співчуття? Другий вексель на таку ж суму, підписаний Фанні Мальво, дисконтував у мене торговець полотном, чие підприємство, либонь, на межі краху. Бо жодна людина, яка має бодай маленький кредит у банку, ніколи не прийде до моєї крамнички: перший же її крок від дверей до мого письмового столу означає розпач, неминуче банкрутство і

марні спроби одержати позику десь-інде. Отож мені доводиться мати справу тільки із зацькованими оленями, за якими женеться зграя кредиторів. Графиня живе на вулиці Гельдерській, а Фанні Мальво — на вулиці Монмартр. Скільки припущень робив я, виходячи сьогодні вранці з дому! Якщо ці жінки не мають чим заплатити, вони, звичайно, приймуть мене ласкавіше, аніж батька рідного. А як графиня кривлятиметься, яку ламатиме комедію через цю тисячу франків! Приязно так на мене подивиться, заговорить ніжним голоском, яким туркоче з красенем, на чие ім'я виданий вексель, улещуватиме мене ласкавими словами, може, навіть благатиме, а я..."

Тут старий подивився на мене — в його погляді була холодна незворушність.

"А я невблаганний! — сказав він. — Я приходжу як привид помсти, як докір сумління. Ну, гаразд. Облишмо здогади. Приходжу.

"Графиня ще в постелі", — каже мені покоївка.

"А коли її можна бачити?"

"Не раніше полудня".

"Вона хвора?"

"Ні, добродію. Але вона повернулася з балу о третій ранку".

"Мене звати Гобсек, перекажіть їй, що приходив Гобсек. Ополудні я ще навідаюся".

І я пішов собі, залишивши брудні сліди на килимі, постеленому на сходах. Я люблю бруднити підошвами чобіт килими в оселях багатіїв — не з дріб'язкового самолюбства, а щоб дати їм відчутти пазуристу лапу Невідворотності. Приходжу на вулицю Монмартр, знаходжу непоказний будинок, штовхаю стару хвіртку у воротах і бачу похмурий двір, куди ніколи не заглядає сонце. В комірчині воротарки темно, віконце схоже на засмальцьований рукав заношеного пальта — масне, брудне, потріскане.

"Панна Фанні Мальво вдома?"

"Вона вийшла. Але якщо ви принесли для оплати вексель, то вона залишила для вас гроші".

"Я зайду ще", — відповідаю.

Коли я довідався, що гроші залишено воротарці, мені закортіло подивитися на боржницю; я чомусь уявляв її собі гарненькою дівчинкою. Ранок я провів на бульварі, роздивлявся гравюри, виставлені у вітринах крамниць. Та рівно ополудні я вже був у вітальні, перед спальнею графині.

"Пані щойно подзвонила мені, — сказала покоївка. — Навряд чи вона вас прийме".

"Я почекаю, — відповів я і сів у крісло. Відчиняються жалюзі, прибігає покоївка. — Вас запрошують, добродію".

Із солоденького голосу служниці я зрозумів, що заплатити господиня не має чим. Зате яку красуню я там побачив! У поспіху вона тільки накинула на голі плечі кашемірову шаль і куталася в неї так уміло, що під шаллю легко вгадувалися форми її прегарного тіла. На ній був пеньюар, оздоблений білосніжним рюшем — отже, не менше двох тисяч франків на рік тут витрачали тільки на пралю, адже не кожна візьметься за прання такої тонкої білизни. Голова у графині була недбало пов'язана, наче в креолки, яскравою шовковою хустинкою, з-під якої вибивалися пишні чорні

кучері. Розкрита зібгана постіль свідчила про тривожний сон. Художник дорого заплатив би, щоб побути хоч кілька хвилин у такій спальні. Від складок запони віяло солодкою млістю, пом'ята подушка на голубій пуховій перині, що чітко вирізнялася на лазуровому тлі білосніжним мереживом, здавалося, ще зберігала відбиток досконалих форм, які збуджували уяву. На ведмежій шкурі, розстеленій під левами, вирізьбленими на ліжку з червоного дерева, білили атласні черевички, що їх жінка недбале скинула там, повернувшись стомлена з балу. Зі спинки стільця звисала пом'ята сукня, торкаючись рукавами підлоги. Панчохи, які здуло б найлегшим подихом вітерцю, обвилися навкруг ніжки крісла. Білі підв'язки, здавалося, майоріли над диванчиком. На поличці каміна переливалося всіма барвами напіврозкрите коштовне віяло. Шухляди комода лишилися висунутими. По всій кімнаті були розкидані квіти, діаманти, рукавички, букет, пояс. Я вдихав тонкі пахощі парфумів. Усюди були розкіш і безлад, краса, позбавлена гармонії. Та вже злидні, причаєні під усією цією розкішшю, підводили голову й загрожували цій дамі або її коханому, показуючи свої гострі зуби. Стомлене обличчя графині пасувало до її спальні, всіяної рештками вчорашнього торжества. Дивлячись на розкидані повсюди одежини та прикраси, я відчув жалість; і це вчора вони складали її убір, і хтось милувався ними. Ці ознаки кохання, отруєного каяттям, ознаки розкоші, суєти та легковажного життя свідчили про танталові зусилля впійматі швидкоплинні насолоди. Червоні плями на обличчі в молодій жінки свідчили про ніжність її шкіри; але риси її обличчя немов застигли, темні плями під очима позначалися різкіше, ніж звичайно. І все ж таки в ній нуртувала природна енергія, й усі ці сліди нерозважливого життя не псували її краси. Очі в неї іскрилися. Вона була схожа на одну з Іродіад пензля Леонардо да Вінчі (адже я колись перепродавав картини), від неї віяло життям і силою. Ні в лініях її стану, ні в рисах обличчя не було нічого жалюгідного, вона вселяла кохання, а сама здавалася сильнішою, ніж кохання. Вона сподобалася мені. Давно вже моє серце так не калатало. Отже, я вже одержав плату! Хіба не віддав би я тисячу франків зате, щоб пережити відчуття, які нагадали б мені дні молодості?

Переказ:

Боячись розкриття марнотратства перед своїм чоловіком, графиня віддає Гобсеку діамант.

Цитата:

"Візьміть і йдіть звідси", — сказала вона.

В обмін на діамант я віддав їй вексель і, вклонившись, вийшов. Діамант я оцінив не менш як у тисячу двісті франків. На подвір'ї я побачив цілий натовп челяді — одні чистили собі лівреї, другі — ваксували чоботи, треті — мили розкішні карети. "Ось що приводить цих людей до мене, — подумав я. — Ось що змушує їх у пристойний спосіб красти мільйони, зраджувати свою батьківщину. Щоб не брѳохати по багнюці пішки, великий пан або той, хто його мавпує, ладен з головою пірнути в іншу багнюку". В цю мить ворота розчинились і пропустили екіпаж молодика, який дисконтував у мене вексель.

І на його обличчі я прочитав усе майбутнє графині. Цей білявий красень, цей холодний, бездушний картяр і сам розориться і розорить графиню, розорить її чоловіка, розорить дітей, проциндрить їхню спадщину, та й у багатьох інших салонах учинить розгром страшніший, ніж артилерійська батарея у ворожому полку.

Потім я подався на вулицю Монмартр, до Фанні Мальво. Вузкими крутими сходами я піднявся на шостий поверх, і мене впустили у квартиру з двох кімнат, де все блищало чистотою, як нова монета. Я не помітив жодної порошинки на меблях у першій кімнаті, де мене прийняла мадемуазель Фанні, молода дівчина, вдягнена просто, але з вишуканістю парижанки: в неї була граціозна голівка, свіже личко, привітний погляд; красиво зачесане каштанове волосся, спускаючись двома півкругами і прикриваючи скроні; надавало якогось витонченого виразу її голубим очам, чистим, наче кришталь. Денне світло, пробиваючись крізь фіранки на вікнах, осявало м'яким світінням увесь її скромний вид. Повсюди лежали стоси розкроєного полотна, і я зрозумів, чим заробляє вона собі на життя — Фанні була швачкою. Вона стояла переді мною, наче дух самоти. Я подав їй вексель і сказав, що вранці не застав її вдома.

"Але ж я залишила гроші у воротарки", — мовила вона. Я вдав, ніби недочув. "Ви, мабуть, рано виходите з дому!" "Взагалі я рідко виходжу. Та коли ти всю ніч працюєш, іноді хочеться вранці скупатися".

Я подивився на неї і з першого погляду розгадав її. Цю дівчину нестатки змушували трудитися, не розгинаючи спini. Мабуть, вона походила з чесної селянської родини, бо в неї досі було помітне дрібне ластовиння, властиве сільським дівчатам. Від неї віяло глибокою порядністю, справжньою доброчесністю. Я мав таке відчуття, ніби опинився в атмосфері ширості, душевної чистоти, і мені навіть дихати стало легко. Бідолашне, невинне дівча! Вона й у Бога, напевне, вірила: над її простою дерев'яною кушеткою висіло розп'яття, прикрашене двома гілочками самшиту. Я майже розчулився. У мене навіть виникло бажання позичити їй грошей усього лише з дванадцяти відсотків, аби допомогти їй купити якесь прибуткове діло. "Е, ні, — сказав я собі. — В неї, либонь, є двоюрідний братик, який змусить її ставити підпис на векселях і оббере бідолашку". Отож я пішов, картаючи себе за недоречну великодушність, бо не раз мав нагоду переконатися в тому, що хоча самому добродійнику добре діло часом і не завдає шкоди, воно завжди занапащає того, кому зроблено послугу. Коли ви увійшли, я саме подумав про Фанні Мальво — от із кого вийшла б хороша дружина й мати. Я зіставляв її життя, доброчесне й самотнє, з життям графині, яка, почавши підписувати векселі, неминуче скотиться на саме дно ганьби".

На якусь мить він замовк і замислився, а я тим часом роздивлявся його.

"Так от і скажіть, — раптом озвався він, — хіба погані в мене розваги! Хіба не цікаво заглянути в найпотаємніші куточки людського серця! Хіба не цікаво розгадати чуже життя й побачити його зсередини, без жодних прикрас? Яких тільки картин не надивишся! Тут і бридкі виразки, і невтішне горе, і любовні пристрасті, і злидні, які штовхають у води Сени, і втіхи молодика, що ведуть просто на ешафот, і сміх розпачу, і пишні торжества. Сьогодні бачиш трагедію: чесний батько родини наклав на себе руки,

бо не міг прогодувати дітей. Завтра дивишся комедію: молодий гульвіса розіграє перед тобою сцену влещування Діманша боржником — у сучасному варіанті. Ви, звичайно, читали про знамениту красномовність новоявлених проповідників кінця минулого сторіччя. Я іноді марнував час — ходив їх послухати, і де в чому вони впливали на мої погляди, але на мою поведінку ніколи, як висловився не пам'ятаю хто. Так от, усі ці ваші уславлені балакуни, всілякі там Мірабо, Верньйо та інші — жалюгідні заїки, якщо порівняти їх з моїми повсякденними ораторами. Якась закохана дівчина, старий купець, що стоїть на порозі краху, мати, котра намагається приховати синову провину, митець без шматка хліба, вельможа, який потрапив у неласку і через брак грошей от-от утратить усе, чого вдалося йому досягти за довгі роки зусиль — усі ці люди вражають мене силою свого слова. Чудові актори — і грають вони для мене одного! Та ошукати мене їм ніколи не вдається. У мене погляд як у Господа Бога, я зазираю в душі. Від мого пильного ока ніщо не сховається. А хіба можуть у чомусь відмовити тому, в чиїх руках мішок із золотом? Я досить багатий, щоб купувати людську совість, щоб управляти міністрами через тих, хто має на них вплив, починаючи від секретарів і кінчаючи любовницями. Хіба це не влада, хіба не могутність? Я міг би, якби захотів, володіти найпрекраснішими жінками і купувати чиї завгодно пестощі. Хіба Це не втіха! А влада і втіха — хіба не основи нашого нового суспільного ладу? Таких, як я, в Парижі набереться десятків. Ми — повелителі ваших доль, мовчазні, нікому не відомі. Що таке життя? Машина, яку приводять у рух гроші. Знайте, що засоби завжди зливаються з наслідками, неможливо відокремити душу від почуттів, дух від матерії. Золото — ось душа вашого нинішнього суспільства. Ось тут, — провадив він, показуючи мені свою холодну кімнату з голими стінами, — найпалкіший коханець, що десь-інде скипить від невинного натяку і викличе на дуель за одне слово, ось тут він благає мене як Бога, притискаючи до грудей руки. Проливаючи сльози люті або розпачу, благає мене і найпихатіший купець, і найсамовпевненіша красуня, і найгордовитіший військовий; Тут принижуються і знаменитий митець, і письменник, чиє ім'я житиме в пам'яті багатьох поколінь. А ось тут, — додав він, постукавши себе по лобі, — у мене терези, на яких зважуються спадки та корисливі інтереси всього Парижа. Ну, тепер ви зрозуміли, — сказав він, обернувши до мене бліде, наче вилите із срібла, обличчя, — які пристрасті й насолоди ховаються за цією застиглою маскою, що так часто дивувала вас своєю нерухомістю?"

Я повернувся до себе геть приголомшений. Цей дідок виріс у моїх очах, перетворився на фантастичного ідола, на уособлення влади золота. І життя, і люди вселяли мені у ту хвилину жах. "Невже усе зводиться до грошей?" — запитував я себе. Пам'ятаю, я довго не міг заснути: Мені ввижались купи золота. Бентежив мене і образ прекрасної графині. На свій сором, признаюся, що вона цілком затулила собою образ простого й чистого створіння, приреченого на невідомість і тяжку працю. Але наступного ранку, в туманному мареві пробудження, переді мною у всій своїй красі постала лагідна Фанні, і я вже думав тільки про неї.

Переказ:

З розповіді Дервіля читач дізнається про історію життя самого адвоката: він одержав ступінь ліценціата права і вступив до колегії адвокатів. Старий скнара з довірою ставиться до професійних навичок Дервіля, часто радиться з ним. Попрацювавши у конторі стряпчого 3 роки, Дервіль отримує підвищення, переїжджає на іншу квартиру і вважає, що більше ніколи не зустрінеться з Гобсеком. Та через тиждень Гобсек завітав до Дервіля у справах. Ще через два роки Дервіль купив контору. Гроші під 15 % річних, як з доброго знайомого, дав йому Гобсек. Знижка Гобсека для Дервіля — своєрідне свідчення про особливе ставлення лихваря до адвоката.

Фанні Мальво, яку щиро полюбив Дервіль, стала його дружиною. Дядько Фанні залишив їм у спадок 70 тисяч франків, які допомогли Дервілю повністю розрахуватися з Гобсеком.

На одній з парубоцьких гулянок денді і марнотратник Максим де Трай вмовляє Дервіля познайомити з Гобсеком, який може дати в борг велику суму, щоб врятувати від краху одну з доньок клієнта Дервіля.

Максим де Трай запевнив Дервіля, що жінка багата й за кілька років ощадливого життя зможе повернути борг Гобсеку.

Цитата:

<...> Коли ми приїхали на вулицю Гре, світський лев почав озиратися навколо з такою напруженою тривогою, що я вкрай здивувався. Його обличчя то блідло, то червоніло, то навіть ставало жовтим, а коли він побачив двері будинку Гобсека, на лобі в нього заблищали крапельки поту. В ту мить, коли ми вискочили з кабриолета, у вулицю Гре завернув фіакр. Своїм яструбиним оком світський чепурун одразу помітив у глибині того екіпажа жіночу постать, і на його обличчі промайнув вираз майже дикої радості. Він покликав вуличного хлопчика і попросив його потримати коня. Ми піднялися до старого лихваря.

"Пане Гобсек, — сказав я, — рекомендую вам одного зі своїх найкращих друзів. ("Остерігайтеся його, як чорта", — прошепотів я на вухо старому). — Сподіваюся, що на моє прохання ви повернете йому свою прихильність (за високі проценти, звісно) і визволите його зі скрути (якщо вам це вигідно)".

Пан де Трай вклонився лихвареві, сів і, готуючись вислухати його, прибрав улесливо-граційної пози царедворця, що зачарувала б кого завгодно; але мій Гобсек і далі сидів у кріслі біля каміна нерухомо, незворушний і Схожий на статую Вольтера в перистилі театру Французької комедії, освітлену вечірніми вогнями. На знак привітання він тільки трохи підняв над головою зношеного кашкета, відкривши смужку жовтого, наче старий мармур, черепа, яка довершила його схожість зі статуєю.

Переказ:

Молодик пообіцяв достатню заставу під суму позики в Гобсека і вийшов.

Цитата:

"О сину мій! — вигукнув Гобсек, підвівшись і схопивши мене за руки. — Якщо застава в нього справді цінна, ти мені врятував життя! Адже я мало не вмер.

У радості старого було щось моторошне. Уперше він так веселився при мені, і хоч дуже короткою була та мить торжества, вона ніколи не зітреться з моєї пам'яті.

"Зробіть мені ласку і залиштеся тут, — попросив він. — Хоча при мені пістолети, і я певен, що не схиблю, адже мені доводилось і на тигра полювати, і битися на смерть у абордажній сутичці, я все-таки остерігаюся цього елегантного мерзотника".

Він сів у крісло за стіл. Обличчя його знову стало блідим і спокійним.

"Так, так, — озвався він, обернувшись до мене. — Зараз ви, безперечно, побачите красуню, про Яку я вам уже колись розповідав. Я чую в коридорі ходу дами-аристократки".

Справді, молодий чепурун увійшов, ведучи під руку даму, в якій я одразу впізнав одну з дочок старого Горію, а з розповіді Гобсека — ту саму графиню, в чий спальні він колись побував. Графиня спочатку мене не помітила, бо я стояв у ніші вікна й відвернувся до шибки. Опинившись у похмурій і сирій кімнаті лихваря, вона скинула на Максима недовірливий погляд. Вона була така гарна, що я пожалів її, попри її гріхи. Певно, жорстока мука краяла їй серце, шляхетні й горді риси зсудомлював погано прихований біль. Молодий франт став її злим генієм. Я подивувався проникливості Гобсека, який вже чотири роки тому передбачив майбутнє цих двох людей, коли йому потрапив до рук їхній перший вексель. "Мабуть, цей демон з ангельським обличчям, — подумав я, — панує над нею, користаючись з усіх її слабкостей: гордині, ревності, прагнення до втіх, до світської марноти".

"Добродію, чи можна одержати повну вартість ось за ці діаманти, проте лишивши за со'бою право потім викупити їх?" — запитала графиня тремтячим голосом, подаючи Гобсекові скриньку.

"Можна, ласкава пані", — втрутився я до розмови, виходячи зі своєї криївки.

Вона обернулася в мій бік, одразу мене впізнала, здригнулася і кинула на мене погляд, який усіма мовами означає: "Не виказуйте мене".

"Юридичною мовою така угода називається "продаж із правом наступного викупу", і полягає вона в передачі рухомого або нерухомого майна на певний час, по закінченні якого можна повернути свою власність, заплативши покупцеві обумовлену суму".

Графиня зітхнула з полегкістю. Граф Максим спохмурнів, боячись, що за цієї умови лихвар дасть менше, адже вартість діамантів нестійка. Гобсек схопив лупу й заходився мовчки роздивлятися, що там лежало в скриньці. Навіть якщо я проживу сто років, я не забуду тієї картини. Його бліде обличчя зарум'янилось, очі, в яких віддзеркалювався блиск діамантів, ніби спалахнули потойбічним вогнем. Він підвівся, підійшов до вікна, підніс діаманти до свого беззубого рота, мовби хотів їх пожерти. Підносячи до очей то браслети, то сережки з підвісками, то намиста, то діадеми, він белькотів щось незрозуміле і роздивлявся їх на світлі, щоб визначити відтінок, чистоту води та грані діаманта. Він діставав коштовності із скриньки, клав їх туди, знову витягував і обертав у себе перед очима, щоб вони заграли всіма своїми вогнями, схожий у цей час більше на дитину, ніж на старого діда, а власне, і на дитину, і на діда водночас.

"Чудові діаманти! До революції такі коштували б триста тисяч. Якої вони чистої

води! Безперечно, з Індії — з Голконди або Вішапура. Та хіба ви знаєте їм ціну? Ні, ні, у всьому Парижі один Гобсек може їх оцінити. За Імперії, щоб виготовити ці прикраси на замовлення, зажадали б не менше двохсот тисяч. — Він сердито махнув рукою й провадив: — А. нині діаманти з кожним днем падають у ціні. Після укладення миру Бразилія завалила ними ринок, хоч вони і не такі прозорі, як індійські. Та й жінки носять тепер діаманти лише на придворних балах. Ви, пані, буваєте при дворі? — Сердито кидаючи ці слова, він із невимовною втіхою роздивлявся камінці один по одному. — Ось цей без жодного ганджу, — бурмотів він. — А на цьому цяточка. А отут тріщинка. А оцей бездоганний".

Його бліде обличчя було все освітлене, переливчастими зблисками коштовного каміння, і мені згадалися старі зеленаві дзеркала в провінційних готелях, тьмяне скло яких нічого не віддзеркалює і зухвальцеві, що зважиться подивитись у них, показує обличчя людини, яка вмирає від апоплексичного удару.

"Ну, то як?" — спитав граф, ляснувши Гобсека по плечу.

Старий малюк здригнувся, Він відірвався від улюблених цяцьок, поклав їх на письмовий стіл, сів у крісло і знову перетворився на лихваря — твердого, незворушного і холодного, як мармуровий стовп. "Скільки вам треба?" "Сто тисяч франків. На три роки", — відповів граф. "Можна", — сказав Гобсек, відкривши скриньку з червоного дерева і діставши звідти свою найдорожчу коштовність — бездоганно точні терези.

Він зважив діаманти, визначаючи на око (Бог зна як!) вагу оправи. Під час цієї операції обличчя лихваря виражало то радість, то незворушність. Я помітив, що графиня наче заціпеніла, поринувши в роздуми. Може, нарешті вона збагнула, в яку прірву скотилася? Може, в душі цієї жінки ще лишилася крихта совісті? І треба тільки докласти одне зусилля, простягти співчутливу руку, щоб урятувати її? Отож я спробував подати їй руку: "Ці діаманти належать вам, пані?" — напрямки запитав я.

"Так, добродію", — відповіла вона, кинувши на мене погордливий погляд.

"Складайте угоду про продаж із правом викупу, базіко", — мовив Гобсек і, підвівшись із-за столу, показав мені на своє крісло.

"Ви, пані, звичайно, маєте чоловіка?" — поставив я друге запитання.

Графиня ледь нахилила голову. "Я відмовляюся скласти угоду!" — вигукнув я. "Чому?" — запитав Гобсек. "Як чому? — обурився я і, відвівши старого до ніші вікна, сказав йому впівголоса: — Заміжня жінка в усьому залежить від чоловіка, угоду визнають недійсною, а вам не вдасться послатися на своє незнання у зв'язку з наявністю тексту угоди. Отож вам доведеться повернути власникові діаманти, віддані вам у заставу, адже в угоді буде вказано їхню вагу, вартість і грань".

Гобсек урвав мене кивком голови та обернувся до двох злочинців.

"Він має рацію, — сказав він. — Умови змінюються. Я даю вісімдесят тисяч готівкою, а ви залишаєте мені діаманти, — додав він глухим і тоненьким голосом. — При угодах на рухоме майно власність краща від будь-яких паперів".

"Але..." — озвався був де Трай.

"Або погоджуйтесь, або забирайте назад, — сказав Гобсек, повертаючи скриньку

графині. — Я й так іду на ризик".

"Вам було б краще кинутися в ноги вашому чоловікові", — прошепотів я графині на вухо.

Лихвар, безперечно, зрозумів із моїх губ, що я сказав, і скинув на мене холодний погляд.

Молодий чепурун зблід як смерть. Графиня вочевидь вагалася. Граф підійшов до неї і, хоч він говорив пошепки, я розчув слова: "Прощай, любя Анастазі, будь щаслива! А я... завтра я вже звільнюся від усіх тривог".

"Я приймаю ваші умови, добродію!" — вигукнула молода жінка, звертаючись до Гобсека.

"От і гаразд, — відповів старий. — Нелегко ж вас умовити, красунечко. — Він підписав банківський чек на п'ятдесят тисяч і подав його графині. — А на додачу до цього, — сказав він з усмішкою, що вельми скидалася на вольтерівську, — яв рахунок платіжної суми дам вам на тридцять тисяч векселів, надійність яких ви не станете заперечувати. Це те саме, якби я виклав вам цю суму золотом. Граф де Трай щойно заявив мені: "Мої векселі буде оплачено", — додав Гобсек, подаючи графині векселі з підписом графа де Трая, які напередодні опротестував хтось із Гобсекових приятелів і які, мабуть, дісталися йому за безцінь.

Молодий чепурун загарчав — і в тому гарчанні виразно почулися слова: "Старий падлюка!".

Татусь Гобсек і бровою не ворухнув. Він дістав з картонної коробки два пістолети й холодно сказав:

"Перший постріл мій — за правом ображеної сторони".

"Максиме, ви повинні вибачитися перед паном Гобсеком!" — тихо скрикнула графиня, що вся тремтіла.

"Я не мав наміру вас образити", — пробелькотів граф.

"Я це знаю, — спокійно відказав Гобсек. — У ваші наміри входило тільки не заплатити за векселями".

Графиня підвелася, вклонилась і вибігла, мабуть, охоплена жахом. Панові де Траю довелося вийти за нею, але на прощання він сказав:

"Якщо ви бодай словом прохопитеся про це, панове, проллється ваша кров або моя".

"Амінь! — відповів йому Гобсек, ховаючи пістолети. — Щоб пролити свою кров, хлопче, треба мати її, а у тебе в жилах багно замість крові".

Коли двері зачинились і обидва екіпажі від'їхали, Гобсек підхопився на ноги і пустився в танець, приказуючи:

"А діаманти в мене! Діаманти тепер мої! Чудові діаманти! Бездоганні діаманти! І як дешево дістались! Ха-ха! Ага, Вербруст і Жігонне! Ви хотіли ошукати старого Гобсека? Ну, так хто кого ошукав? Ну, то чиє зверху? Як роззявлять вони з подиву роти, коли між двома партіями в доміно я розповім їм про сьогоднішню оборудку!"

Ця люта радість, це злісне торжество дикуна, що заволодів блискучими

камінчиками, змусили мене здригнутись. Я отетерів, заціпенів.

"А, ти ще тут, мій хлопчику, — сказав він. — Ми сьогодні пообідаємо вдвох. У тебе пообідаємо — адже я не веду господарства, а всі ці ресторатори з їхніми відварями та соусами, з їхніми винами самого чорта отрують". Помітивши нарешті вираз мого обличчя, він знову став холодний і незворушний.

"Вам цього не зрозуміти, — сказав він, сідаючи біля каміна, де стояла на жаровні бляшана каструлька з молоком. — Хочете поснідати зі мною? — запропонував він. — Тут, либонь, і на двох вистачить".

"Дякую, — відповів я, — У мене звичка снідати не раніше дванадцятої".

Переказ:

Граф де Ресто, чоловік Анастазі, дізнається, що фамільні діаманти закладені у Гобсека, і приходить до лихваря. Дервіль роз'яснює ситуацію: граф знеславить сім'ю своїми діями — процесом про незаконність операції з діамантами. Граф де Ресто готовий викупити діаманти, надавши достатні гарантії.

Гобсек радить укласти з ним фіктивний контракт, за яким усі маєтки графа після його смерті належатимуть Гобсеку. Це збереже добро сім'ї від марнотратства Анастазі.

З часом стан здоров'я графа де Ресто погіршився, він лежить при смерті. Анастазі підозрює, що граф ужив заходів, щоб вона не змогла успадкувати маєтки і все добро де Ресто. Анастазі звертається до "Цивільного кодексу", хоче використати сина Ернеста, та марно. Настає розв'язка драми.

Цитата:

Одного ранку десь на початку грудня 1824 року граф розплющив очі й поглянув на свого сина Ернеста. Хлопець сидів у ногах постелі й з глибоким смутком дивився на батька.

"Тобі боляче, тату?" — запитав він.

"Ні,— відповів граф із гіркою посмішкою. — Все ось тут і ось тут, біля серця".

Він показав собі на голову, а тоді з таким розпачем у погляді притиснув схудлі, пальці до впалих грудей, що Ернест заплакав.

"Чому ж Дервіль не приходить? — запитав граф у свого камердинера, якого вважав відданим слугою, а той був цілком на боці графині. — Як же це, Моррісе? — вигукнув умираючий і, підвівшись, сів на постелі, здавалося, до нього повернулася вся ясність розуму.— За останні два тижні я разів сім або вісім посилав тебе за своїм повіреним, а його все нема й нема! Ви що, смієтеся з мене? Негайно, цієї ж миті їдь до нього й привези його сюди. Якщо не виконаєш мого наказу, я встану з постелі, я сам поїду..."

"Ви чули, пані, що сказав граф? — мовив камердинер, виходячи до вітальні. — Що ж тепер робити?"

"А ти вдай, ніби їдеш до стряпчого, а потім повернешся і скажеш графові, що його повірений виїхав за сорок льє звідси на важливий процес. Скажеш, що його чекають наприкінці тижня".

А тим часом графиня думала: "Хворі ніколи не вірять, що кінець близько. Він чекатиме повернення стряпчого". Напередодні лікар їй сказав, що граф навряд чи

протягне добу. Коли через дві години камердинер повідомив хазяїнові невтішну звістку, вмираючий страшенно розхвилювався.

"Боже! Боже! — кілька разів повторив він. — На тебе вся моя надія!"

Він довго дивився на сина й нарешті сказав йому слабким голосом:

"Ернесте, хлопчику мій, ти ще зовсім юний, але в тебе добре серце, і ти розумієш, як свято слід дотримуватися обіцянки, даної вмираючому батькові. Чи зможеш ти зберегти таємницю, заховати її в своїй душі так глибоко, щоб про неї не довідалася навіть твоя мати? У всьому домі тепер я вірю одному тобі. Ти не зрадиш моєї довіри?" "Ні, тату".

"Так от, сину, я тепер передам тобі запечатаний пакет, адресований панові Дервілю. Заховай його, щоб ніхто не здогадався, що він у тебе, непомітно вийди з дому й опусти пакет у поштову скриньку на розі вулиці". "Добре, тату". "Можу я покластися на тебе?" "Так, тату". "Підійди, поцілуй мене. Тепер мені не так тяжко буде померти, мій любий хлопчику. Через шість або сім років ти зрозумієш, яка важлива ця таємниця, і будеш винагороджений за свою кмітливість і відданість батькові. І ти тоді зрозумієш, як я тебе любив. А тепер вийди на хвилинку і нікого не впускай до мене".

Ернест вийшов до вітальні й побачив, що там стоїть мати,

"Ернесте, — прошепотіла вона, — підійди сюди. — Вона сіла, міцно пригорнула хлопця до своїх грудей і поцілувала його. — Ернесте, твій батько щойно говорив із тобою?" "Говорив, мамо". "Що ж він тобі сказав?" "Я не можу розповісти тобі цього, мамо".

"О, який ти в мене славний хлопчик! — вигукнула графиня, палко цілуючи сина. — Як я рада, що ти вмієш бути стриманим! Ніколи не забувай про два правила, головні для людини: не брехати і бути вірним своєму слову".

"О, яка ти добра, мамо! От ти ніколи в житті не брехала! Я певен".

"Ні, мій любий Ернесте, іноді я брехала. Я зраджувала своє слово, але за обставин, які сильніші від усіх законів. Послухай, Ернесте, ти вже великий і розумний хлопчик і ти, звісно, помічаєш, що твій батько відштовхує мене, нехтує моїми турботами, і це дуже несправедливо, адже ти знаєш, як я його люблю". "Знаю, мамо". "Бідолашний мій синочку, — провадила графиня, заливаючися слізьми, — це злі люди в усьому винні, вони обмовили мене перед твоїм батьком, вони хочуть нас розлучити, бо вони заздрісні й жадібні. Вони хочуть забрати в нас наше багатство і привласнити його. Якби твій батько був здоровий, незгода між нами скоро б минула; він вислухав би мене, він добрий, він любить мене, він зрозумів би свою помилку. Але його розум потьмарився від хвороби, й упередження проти мене перетворилися в нього на нав'язливу думку, на божевілля. І твій батько раптом став віддавати тобі перевагу перед іншими дітьми — хіба це не доказ, що з головою у нього не все гаразд? Ти ж не помічав, щоб до хвороби він менше любив Поліну або Жоржа, ніж тебе? У нього тепер бувають химерні забаганки. Любов до тебе могла навіяти йому думку дати тобі якийсь дивний наказ. Ти ж не захочеш розорити своїх брата й сестру, мій ангеле, не допустиш, щоб твоя мати, як жебрачка, вимолювала шматок хліба? Скажи мені, що він тобі доручив..."

"А-а..." — закричав граф, розчахнувши двері.

Він стояв на порозі майже голий, висохлий, худий, мов скелет. Його здушений крик приголомшив графиню, і вона заціпеніла від жаху. Цей виснажений, блідий чоловік здався їй вихідцем із могили.

"Ви все моє життя отруїли горем, а тепер і померти не даєте спокійно, ви хочете занапастити душу мого сина, зробити з нього людину зіпсуту!" — кривав він слабким, хрипким голосом.

Графиня кинулася до ніг умираючого, в цю мить майже страшного — так спотворило обличчя графа останнє в його житті хвилювання; вона заливалася слізьми.

"Змилуйтеся! Змилуйтеся!" — стогнала вона.

"А ви мене милували? — запитав він. — Я дозволив вам розтринькати весь ваш статок, а тепер ви хочете розтринькати й мій, розорити мого сина!"

"Ну, гаразд, не жалійте мене, губіть! Дітей пошкодуйте! — благала вона. — Накажіть, і я піду в монастир, там звикаю своє вдовине життя. Я підкорюся вам, я все зроблю, що ви накажете, аби спокутувати свою провину перед вами. Але діти! Хай хоч вони будуть щасливі! О діти, Діти!"

"У мене тільки одна дитина", — відповів граф, у розпачі простягнувши кощаву руку до сина.

"Простіть! Я так розкаююсь, так розкаююсь!.." — кричала графиня, обіймаючи вологі від смертного поту ноги чоловіка.

Вона похлиналася риданнями, і з її зсудомленого горла вихоплювалися тільки нерозбірливі, незв'язні слова.

"Як ви смієте говорити про каяття після того, що тільки-но сказали Ернестові? — мовив умираючий і відштовхнув графиню ногою, вона впала на підлогу. — Від вас віє холодом, — додав він з якоюсь моторошною байдужістю в голосі. — Ви були поганою дочкою, поганою дружиною, ви будете поганою матір'ю..."

Нещасна жінка зомліла. Вмираючий дістався до постелі, ліг і через кілька годин знепритомнів. Прийшли священники й причастили його. Опівночі він помер. Вранішня розмова з дружиною забрала його останні сили. Я приїхав уночі разом з Гобсеком. Завдяки безладу, що панував у домі, ми без труднощів пройшли в невеличку вітальню, суміжну із спальнею небіжчика. Там ми побачили трьох заплаканих дітей; з ними були два священники, які залишилися провести ніч біля покійника. Ернест підійшов до мене і сказав, що мати захотіла побути сама в кімнаті графа.

"Не заходьте туди! — сказав він, і мене привели в захват його тон і жест, який супроводжував ці слова — Вона молиться!"

Гобсек засміявся притаманним йому безгучним сміхом. А я був надто схвилований глибиною почуттів, які відбилися на юному обличчі Ернеста, щоб розділити іронію старого скнари. Коли хлопець побачив, що ми все-таки прямуємо до дверей, він підбіг до них, притиснувся до шпарки й закричав: "Мамо, до тебе прийшли оті лихі люди!"

Гобсек відкинув малого, наче пір'їнку, і відчинив двері. Яке видовище постало перед нашими очима! У кімнаті був справжній розгром. Графиня стояла посеред

розкиданого повсюди одягу небіжчика, паперів, зібганого жужмом ганчір'я і розгублено дивилася на нас блискучими очима, розпатлана, з виразом розпачу на обличчі. Страшно було бачити такий хаос біля смертного ложа. Не встиг граф випустити дух, як його дружина повиламувала з письмового столу всі шухляди, порозбивала усі скриньки, порізала портфелі — килим навколо неї був усіяний клаптями паперу та уламками дерева, її зухвалі руки обнишпорили геть усе. Мабуть, спочатку її пошуки були марними, та її схвильована поза наштотувала мені на думку, що зрештою їй пощастило виявити таємничі документи. Я глянув на ліжку, і чуття, яке розвинулося в мене завдяки моїй практиці, підказало мені, що тут сталося. Труп графа лежав ницьма, майже втиснутий між ліжком і стіною, зневажливо відкинутий, як один з тих конвертів, що валялися на підлозі, бо й він тепер був лише порожньою, нікому не потрібною оболонкою. Заклякле тіло з неприродно розкинутими руками й ногами застигло в безглуздій і моторошній позі. Очевидно, вмираючий ховав зустрічну розписку під подушкою, немовби прагнув у такий спосіб уберегти її до останньої своєї хвилини. Графиня розгадала намір свого чоловіка, який, власне, неважко було збагнути з останнього конвульсійного жесту руки, зі скоцюрблених мертвих пальців. Подушка лежала на підлозі, й на ній іще виднівся слід жіночого черевичка. А під ногами графині я побачив роздертий пакет із гербовими печатами графа. Я швидко підняв пакет і прочитав напис, який свідчив, що вміст пакета належало передати мені. Я подивився на графиню пильним, проникливим і суворим поглядом — так слідчий дивиться на допитуваного злочинця.

Полум'я в каміні пожирало аркуші паперу. Почувши, що ми прийшли, графиня кинула їх у вогонь, бо уже в перших рядках документа прочитала імена своїх молодших дітей і подумала, що знищує заповіт, який позбавляв їх спадку — тоді як, за моєю настійною вимогою, спадок їм було там забезпечено. Стривожене сумління, мимовільний жах перед вчиненням злочином затьмарили графині розум. Побачивши, що її спіймано на гарячому, вона, можливо, вже уявила себе на ешафоті й відчула, як її таврують розжареним залізом. Важко дихаючи і втупившись у нас нестямним поглядом, вона чекала наших перших слів.

"Ви розорили своїх дітей, — сказав я, вихопивши з каміна клопоть паперу, який ще не встиг згоріти. — Ці документи забезпечували їм спадщину".

Рот у графині перекосився, здавалося, її от-от розіб'є параліч.

"Хе-хе!" — проскрипів Гобсек, і цей його вигук нагадав мені скрегіт мідного коника, коли його пересувають по мармуровій підставці.

Після короткої мовчанки старий сказав мені спокійнісіньким тоном.

"Чи не хочете ви навіяти графині думку, що я незаконний володар майна, яке продав мені граф? Від цієї хвилини його дім належить мені".

Мене наче обухом по голові вдарили — такий я був приголомшений. Графиня перехопила здивований погляд, який я кинув на лихваря.

"Добродію, добродію..." — бурмотіла вона, не знаходячи інших слів.

"У вас фідеїкоміс?" — запитав я в Гобсека.

"Можливо".

"Ви хочете скористатися із злочину графині?"

"А чом би й ні?"

Я рушив до виходу, а графиня опустила на стілець біля ложа покійника і залилася гіркими слізьми, Гобсек вийшов за мною. Коли ми опинилися на вулиці, я звернув у протилежний бік, але він наздогнав мене, подивився на мене, як тільки він умів дивитись, поглядом, що проникав у душу, і сердито викрикнув своїм тоненьким голосом:

"Ти що, судити мене збираєшся?"

Від того дня ми бачилися рідко. Гобсек здав будинок графа в найми. Літо він проводив у його маєтках, жив там великим паном, по-хазяйському будував ферми, лагодив млини та дороги, саджав дерева. Якось я зустрівся з ним на одній з алеї Тюільрі.

"Графиня живе героїчним життям, — сказав я йому. — Вона цілком присвятила себе дітям, дала їм чудову освіту та виховання, її старший син — чарівний юнак..."

"Можливо".

"Невже ви не відчуваєте, що зобов'язані допомогти Ернестові?"

"Допомогти Ернестові? — вигукнув Гобсек. — Ні, ні! Нещастя — найкращий учитель. У біді він пізнає ціну грошам, ціну людям — і чоловікам, і жінкам. Хай він . поплаває по хвилях паризького моря! А коли він стане добрим лоцманом, ми його й капітаном зробимо".

Я розлучився з Гобсеком, не бажаючи вдумуватись у прихований зміст його слів. Хоча мати вселила молодому графові де Ресто відразу до мене і він не мав наміру звертатися до мене за порадою, минулого тижня я все ж таки пішов до Гобсека — розповісти йому, що Ернест закоханий у Каміллю, й поквипити його, щоб він швидше виконав свої зобов'язання, адже молодий граф ось-ось мав досягти повноліття. Старий лежав у постелі, він був хворий, і одужати йому вже не судилося. Мені він сказав, що дасть відповідь, коли підведеться на ноги і зможе зайнятися справами. Очевидно, поки в ньому жевріла бодай іскра життя, він не бажав віддавати найменшої частки своїх багатств — це єдине імовірне пояснення.

Та ось минулого понеділка Гобсек прислав по мене інваліда, і той сказав, увійшовши до мого кабінету:

"Їдьмо скоріше, пане Дервіль, хазяїн останні рахунки підбиває. Пожовтів, як лимон, хоче з вами поговорити. Смерть уже схопила його за горлянку — хрипить, ось-ось дух випустить".

Увійшовши до кімнати вмираючого, я побачив, що він стоїть навколішки біля каміна, в якому, проте, не горів вогонь, а тільки лежала величезна купа попелу. Гобсек сповз із ліжка й дорачкував до каміна, але повзти назад у нього вже не було сили й не вистачило голосу покликати на допомогу.

"Мій старий друже, — сказав я, допомігши йому підвестись і дійти до ліжка, — вам холодно, чому ви не звеліли затопити камін?"

"Мені не холодно, — відповів він. — Не треба топити камін, не треба! Я йду звідси, голубе, — вів він далі, і кинувши на мене уже згаслий, холодний погляд. — Куди йду — не знаю, але вже не повернуся. В мене карфологія почалася. — додав він, уживши медичний термін, цю свідчило про цілковиту ясність свідомості. — Мені привиділося, ніби на підлозі котяться золоті монети, і я підвівся зібрати їх. Кому ж дістанеться моє добро? Я не хочу віддавати його державі, я склав заповіт. Знайди його, Гроцію. У Прекрасної Голландки залишилася дочка. Якось увечері я бачив її, не пам'ятаю в кого, на вулиці Вів'єн. Вона має прізвисько Змійка — здається, так. Гарненька, мов Купідон. Відшукай її, Гроцію. Я тебе призначив виконавцем своєї духівниці. Бери тут усе, що хочеш, їж. Є в мене паштети з гусячої печінки, мішки з кавою, з цукром. Є золоті ложки. Візьми для своєї дружини сервіз роботи Одіо. А кому ж діаманти? Ти нюхаєш тютюн, голубе? В мене багато тютюну різних гатунків. Продай його в Гамбург, там у півтора раза дорожче дадуть. Усе в мене є, і з усім треба розлучитися. Ну, татусю Гобсек, кріпися, будь собою..."

Він випростався і майже сів на ліжку; його обличчя, мов бронзове, чітко вирізнилося на тлі подушки. Він простяг перед собою висхлі руки і вчепився кощавими пальцями в ковдру, паче хотів за неї утриматись, подивився на камін, такий самий холодний, як його металевий погляд, і помер при повній свідомості, явивши воротарці, інвалідові та мені образ одного з тих насторожених старих римлян, яких Лет'єр зобразив позаду консулів на своїй картині "Смерть дітей Брута".

"По-молодецькому врізав дуба, старий жмикрут!" — сказав інвалід своїм солдатським жаргоном.

А в моїх вухах досі лунав фантастичний перелік багатств небіжчика, і, побачивши, куди спрямований його застиглий погляд, я мимоволі глянув на купу попелу.

Вона здалася мені надто великою. Взявши камінні щипці, я встромив їх у попіл, і вони наткнулися на щось тверде — там лежало золото й срібло, мабуть, його прибутки за час хвороби. У нього вже не було сили захвати їх краще, а підозрілість не дозволила відіслати все це до банку.

"Біжіть до мирового судді, — сказав я інвалідові. — Треба тут негайно все опечатати!"

Згадавши останні слова Гобсека і те, що сказала мені воротарка, я взяв ключі від кімнат обох поверхів і пішов оглянути їх. Уже в першій, яку я відчинив, я знайшов пояснення його балачкам, що здалися мені безглуздими, і побачив, до чого може дійти скупість, коли вона перетворюється на сліпий, позбавлений усякої логіки інстинкт, скупість, вияви якої ми так часто спостерігаємо у провінційних скнар. У кімнаті, суміжній із спальнею небіжчика, я виявив і протухлі паштети, і купи всілякого харчу, і навіть устриці та рибу, вкриту густою пліснявою. Я ледь не задихнувся від смороду, в якому злилося безліч огидних запахів. Я бачив там скриньки з коштовностями, прикрашені гербами або вензелями, білосніжні скатерті, зброю — дорогу, але без клейма. Розгорнувши книжку, яку, здавалося, недавно брали з полиці, я знайшов у ній кілька тисячофранкових білетів. Тоді я вирішив пильно оглянути кожну річ, аж до

найдрібніших, обдивитися підлогу, стелі, карнизи і стіни, щоб знайти золото, яке так палко любив цей голландець, гідний пензля самого Рембрандта.

Згадавши, які дивні відомості він сповістив мені щодо своєї єдиної спадкоємиці, я зрозумів, що мені доведеться обшукати всі кубла в Парижі й віддати величезне багатство до рук якоїсь непутящої жінки. Та головне, знайте, що на підставі цілком незаперечних документів граф Ернест де Ресто найближчими днями вступить у володіння статком, який дасть змогу йому одружитися з мадемуазель Каміллою і, крім того, виділити чималі суми грошей матері та братові, а сестрі — дати посаг.

— Гаразд, гаразд, дорогий Дєрвілю, ми подумаємо, — відповіла пані де Гранльє. — Графу Ернестові треба бути дуже багатим, щоб наша родина захотіла породичатися з його матір'ю. Не забувайте, що мій син рано чи пізно стане герцогом де Гранльє і об'єднає статки двох відгалужень нашого роду. Я хочу, щоб він мав зятя собі до пари.

— А ви знаєте, який герб у Ресто? — озвався граф де Борн. — Черлене поле, розітнуте срібною смугою з чотирма чорними хрестами на золотому тлі. Дуже стародавній герб.

— Справді, — підтвердила віконтеса. — До того ж, Камілла може й не зустрічатися зі своєю свекрухою, яка порушила девіз на цьому гербі: *Res tuta*².

— Пані де Босеан приймала в себе графиню де Ресто, — зауважив старий дядько.

— О, тільки на раутах! — заперечила віконтеса.

[1] Глитай.

[2] Надійність (лат.).

Переклад В. Шовкуна

Коментар

Промислова революція, яка розпочалася наприкінці XVIII ст., набирала обертів. Франція посіла перше місце у світі з виробництва шовкових тканин, інтенсивно розвивалася легка промисловість. Париж став центром і законодавцем мод. На очах здивованих французів набував сили грандіозний процес перерозподілу багатств. З'явилися нові господарі, що заволоділи світом: банкіри, комерсанти, підприємці. У час занепаду моралі найвищою метою стала гонитва за грошима і насолодою. Система загальнолюдських цінностей руйнувалася, складалося враження, що світом керує лише егоїстичний закон "кожний за себе".

Грандіозна енциклопедія життя Франції I пол. XIX ст., що відтворилася в "Людській комедії" О. де Бальзака, і стала спробою осягнути всі процеси, що відбувалися в суспільстві.

Як дослідник людської натури, Бальзак докладно вивчає механізми, які керують людьми.

"Передмова" до "Людської комедії" висуває основні положення, відповідно до яких розвивається ідея створення романів, повістей, оповідань, що увійшли в епопею.

"Творець користувався одним і тим самим зразком для всіх живих істот, — зазначає Бальзак. — Жива істота — основа, яка отримує свою зовнішню форму, або, точніше, характерні ознаки власної форми, у тому середовищі, у якому їй призначено

розвиватися".

Втілюючи ідею єдності у різноманітності Природи в своїх творах, Бальзак керувався положеннями теорії відомого вченого-природознавця Жоффруа де Сент-Ілера

Усі романи, повісті, оповідання Бальзак поділяє на 3 великі групи: "Етюди про звичаї", "Філософські етюди" та "Аналітичні етюди".

У "Людській комедії" багато "наскрізних" героїв і взаємопов'язаних сюжетів, що перетікають з одного твору в інший.

"Етюди про звичаї" — найвагоміша частина епопеї, яка є справжньою енциклопедією французького суспільства. Широка панорама спостережень за соціальною поведінкою, побутом, відповідністю цінностей героїв загальнолюдських цінностям утворюють цілий пантеон образів, що стали "вічними". Шість підрозділів, на які розпадаються "Етюди про звичаї" ("Сцени приватного життя", "Сцени провінційного життя", "Сцени паризького життя", "Сцени військового життя", "Сцени політичного життя", "Сцени сільського життя"), мають свого героя, що уособлює визначальну рису характеру, ваду, яка стала еством людини.

"Етюди про звичаї" — це своєрідний фундамент для філософських узагальнень, які письменник виводить у "Філософських етюдах", що і розкривають сутність соціального механізму суспільства.

Завершеність архітектоніці великого твору надають "Аналітичні етюди", в яких відтворено життя людини у поєднанні окремого і загального.

Дослідник за характером, Бальзак приділяє важливу роль опису речей, подробиць побуту, деталей, які допомагають розкрити внутрішній світ героїв.

Обличчя, одяг, манери — усе є предметом ретельної дослідницької роботи письменника.

В образі лихваря Гобсека з однойменної повісті Бальзака ми простежуємо вплив як романтичної, так і реалістичної манери оповіді. Самотність, загадковість багатія, контрастність зображення ("скнара і філософ, створіння нище і створіння шляхетне") надає творові романтичних рис, а детальний опис механізму позики грошей, зазначення точної кількості відсотків за конкретну фінансову операцію лихваря видають у письменникові творця-реаліста.

Для більшої реалістичності твору автор удається до прийому довірливого переказу у формі обрамлення: Дервіль, герой-оповідач, об'єктивно відтворює події, висловлює власне ставлення до героїв і ситуацій, тим самим підсилюючи сприйняття вірогідності оповіді.

Вічним є образ лихваря Гобсека, який став заручником власної жадоби.

Гобсек подібний до павука, що обплітає суспільство павутинням залежності. Хто вони, жертви Гобсека? Зовнішньо красива, але бездушна графиня де Ресто, яка забуває про чоловіка і дитину заради підлого і безпринципного красеня, а потім намагається каятися, через деякий час переступає через усі моральності, щоб вирвати частку грошей для молодших дітей... Де Трай — край цинічна особа, яка, крім власних задовольень, що оплачуються чужими грошима, ні про що не турбується... Світське

суспільство зневажає тих, хто опинився в сітях невгамовних бажань і невситимих лихварів, — але це ж суспільство з його настановою на розкіш є ґрунтом для всіх пороків.